

A NÉVSZÓINFLEXIÓ NYELVI VÁLTOZÓI A MAGYAR NYELVŰ NYOMTATOTT ÍRÁSBELISÉG ELSŐ FÉL SZÁZADÁBAN

KALCSÓ GYULA

Dolgozatom tárgya a magyar nyelvű könyvnyomtatás első ötven évének (1527–1576) nyomtatványaiiban megjelenő *névszóinflexió*, annak nyelvi változói. Célja a magyar nyelvű nyomtatott írásbeliség legkorábbi szakaszában jelentkező névszóinflexiók változóknak és az azokhoz kapcsolható szociolingvisztikai és dialektológiai változószabályoknak, ill. a nyomtatott írásbeliség korai, sokszor spontán sztenderdizációs jelenségeinek és névszóinflexiók sajátosságainak feltárása egy mennyiségileg és minőségileg reprezentatív korpusz alapján. A dolgozat elméleti háttérül elsősorban a magyar és nemzetközi történeti nyelvtudomány és a hazai, ill. nemzetközi (történeti) szociolingvisztika és dialektológia alapvető művei szolgálnak. A kutatás módszere a hazai és nemzetközi korpusznyelvészet, ill. a korábbi hazai nyelvészeti statisztikai vizsgálatok eredményein alapul.

A vizsgálat központi fogalmai a következők. A szociolingvisztikában használt *nyelvi változó* fogalmát a szakirodalom alapján ugyanazon nyelvi funkcióban használt legalább két alakváltozatként definiálom. *Névszóinflexiónak* nevezem a nem-derivációs (azaz nem új lexikális egységet létrehozó) morféma segítségével megvalósított morfológiai műveletet, ill. ezen műveletek összességét. A *névszóinflexió nyelvi változói* hagyományos nyelvtani fogalmakkal a névszójelek és névszóragok változói. A *nyomtatott írásbeliséget* a magyar nyelv esetében a XVI. században kialakuló új kommunikációs közegben használt *nyelvváltozat*ként definiálom, azaz felteszem, hogy szignifikáns mennyiségi és minőségi különbségek mutathatók ki a nyomtatványok nyelve és más kommunikációs közegek (pl. a kéziratos írásbeliség) nyelve között. Elfogadom a magyar és nemzetközi szakirodalom azon megállapításait, melyek szerint a nyomtatott írásbeliség nyelve (és az írásbeliség nyelve általában) kulcsszerepet játszik a *nyelvi egységesülési* folyamatok elindításában ill. alakításában. Ennek a *standardizációs* tevékenységnek megkülönböztetem *spontán* és *tudatos* változatát. A vizsgálat alapját képező *korpusz* fogalmát elsősorban a modern *korpusznyelvészetben* használt értelemben használom, azaz kimondottan nyelvészeti vizsgálatok céljaira összeállított, számítógépen rögzített, és számítógép segítségével feldolgozható, vizsgálható szöveggyűjteményt értek rajta.

A vizsgálathoz az 1527–1576 között megjelent magyar nyelvű nyomtatványok mennyiségileg és minőségileg reprezentatív korpuszát állítottam össze. A mennyiségi reprezentativitást a következők szerint biztosítottam. A korszakból a *Régi magyarországi nyomtatványok* (RMNy) c. bibliográfia szerint

196 magyar nyelvű műről van tudomása a könyvtudománynak. Ebből 57 elveszett, vagy olyannyira töredékes formában maradt fenn, hogy érdemi nyelvészeti szempontú vizsgálatoknak aligha vethető alá. A többiből 103 nyomtatvány mintái kerültek a gyűjteménybe. A kihagyott művek többnyire olyanok, amelyeknek szerzőjétől ugyanazon nyomdából közel azonos időből, azonos műfajú szövegből már került be részlet. A 103 minta mindegyike vagy az adott szöveg 5%-a, azaz 20 oldalanként 1 oldalnyi, vagy a kisebb nyomtatványok esetén legalább 1000 szövegszónyi részlet. Így 10 rövidebb szöveg teljes terjedelmében bekerült. A teljes korpusz 240 000 szövegszónyi, mintegy 1 200 000 n-nyi, számítógépen, betűhív átiratban rögzített szöveggűjtemény. A minőségi reprezentativitást a következők biztosítják. Lehetőség szerint minden szerzőtől, minden nyomdából, minden kiadási évből, minden szövegtípusból (a kalendáriumtól a bibliafordításig) szerepel szövegrészlet. Ezen tényezők együttes reprezentációjára törekedtem (így pl. egy-egy szerzőnek akár minden műve szerepelhet a korpuszban, ha azok különböző helyeken és/vagy különböző kiadási évben és/vagy különböző műfajban jelentek meg). A szövegtípus (műfaj) szerint a következő csoportokat állapítottam meg: bibliafordítás(részlet), énekeskönyv, hitvitázó (vallásos) próza, kalendárium, nyelvtan, prédikációgyűjtemény, törvénykönyv, világi próza, verses próza.

A korpusz névszóinflexiós adatait egy ún. számítógépes konkordanciaprogram segítségével gyűjtöttem össze. Ily módon egy 31 039 szóalakból (67 578 adatból) álló adattárat készítettem. Ez minden korábbi vizsgálatnál reprezentatívabb, így hitelesebb képet nyújthat a korszakban kialakulóban lévő nyomtatott írásbeliség névszótoldalékolási tendenciáiról.

Két fő kérdésre keresem a választ a korpusz adatai alapján:

1. Milyen változók jelennek meg a nyomtatott írásbeliségben, és milyen változók megjelenését zárja ki eleve az új kommunikációs forma?

2. A megjelenő nyelvi változók milyen változószabályok alapján kerülnek a nyomtatványokba? Van-e területi kötöttsége az egyes változóknak a kiadási hely vagy a szerző születési helye, hosszabb ideig tartó tevékenységének helye alapján, ill. esetleg más tényező – pl. a szöveg műfaja – befolyásolja-e megjelenésüket? A megjelenő változók mennyiségi megoszlása milyen változószabályok meglétére enged következtetni?

A következő névszóinflexiós változókra irányul elsősorban a figyelmem:

az inflexiós morfok hangtestének változatai (pl. az elatívusi rag középzárt és zárt változatai stb.);

a toldalékmorfok és a törmorfok kapcsolódásából adódó alaki kérdések: az illeszkedés, a hasonulás, a tövéghangzó-minőség (pl. a palatoveláris és labialitás szerinti illeszkedés megléte vagy hiánya; a -val/-vel rag hasonulása, vagy annak elmaradása; a többesjel v. a birtokos személyjelek után stb.).

Vizsgálatom legfőbb hozadéka az lehet, hogy minden eddiginél pontosabb,

egy hosszabb időszakot reprezentáló nagyszámú empirikus adatra alapozott képet kaphatunk egy nyelvváltozat kialakulásának bizonyos sajátosságairól. A korpusznyelvészeti módszerek történeti nyelvészeti, különösen történeti szociolingvisztikai és történeti dialektológiai felhasználása hazánkban szinte teljesen példátlan, munkám tehát ilyen értelemben is úttörő jellegű lesz.